

УДК 332:631.1

А.М. Москаленко

к.е.н., доцент

Інститут сільськогосподарської мікробіології НААН

А.М. Дворецький

аспірант*

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТІСНОЇ ОЦІНКИ РІЛЛІ

Наведено результати досліджень з розробки методики розрахунку вартості землі на основі витрат з відновлення енергетичного ресурсу гумусу. Обґрунтовано порядок розрахунку амортизаційних відрахувань на основі розрахункової вартості землі.

Постановка проблеми

Земля є важливим виробничим ресурсом в аграрному секторі економіки, де виступає основним і оборотним засобом виробництва. Від характеру і рівня ефективності її використання, включення в економічний обіг залежить розвиток продуктивних сил, масштаби виробництва і матеріальне благополуччя країни та її народу.

Визначення реальної, справедливої вартості землі має важливе значення як для оподаткування, приватизації земельних ділянок, так і для укладання угод оренди. Вартісна оцінка землі є обов'язковою складовою всіх інвестиційних процесів. Тому від рівня розвитку теоретичної та методичної бази вартісної оцінки землі залежать темпи здійснення не тільки земельної, а й економічної реформи.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

У науковій літературі існує декілька підходів до визначення вартості землі, але найпоширенішими є затратний та рентний підходи. Згідно із затратним підходом земля має трудову вартість освоєння, адже на більшості земель свого часу перед використанням проводився попередній обробіток і рекультивация [5, 6]. Однак такий підхід до вартісної оцінки земель породжує парадокс, коли ділянка родючого чорнозему, яка не потребує великих капітальних вкладень, може бути дешевшою, ніж ділянка з гіршим ґрунтом, але на її освоєння витрачається набагато більше капіталовкладень. До того ж розрахунки вчених інституту ґрунтознавства і агрохімії імені О.Н. Соколовського УААН за даною методикою показали перевищення в десятки разів грошової оцінки землі, визначеної відповідно до чинної методики.

Ширшого застосування набув рентний підхід [4, 7, 9, 10]. На даний час діє Постанова Кабінету Міністрів України "Про методику грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів" від 1995 р. За даною методикою вартісна оцінка землі визначається на основі матеріалів економічної

© А.М. Москаленко, А.М. Дворецький

* Науковий керівник – д.е.н., професор С.І. Дем'яненко

оцінки 1988 р. Вказана методика відіграла визначальне значення для включення землі в економічний оборот, хоча і містить ряд дискусійних положень: 1. Економічна оцінка землі в Україні в останній раз проводилася в 1988 р. й базувалася на результатах господарської діяльності за 1980–1986 рр. Негативні зміни у використанні землі в наступні роки не знайшли свого відображення в результатах грошової оцінки землі. 2. Абсолютний рентний дохід однаковий (єдиний) для всіх регіонів і землекористувачів (1,6 ц/га зерна) тощо. Проте пошук конкретних методик затратного підходу по витраченій енергії позитивних результатів не дав.

Метою статті є розробка методики розрахунку вартості ріллі через витрати на відновлення енергетичного ресурсу гумусу.

Об'єкт та методика досліджень

Об'єктом дослідження є процес обґрунтування методики вартісної оцінки ріллі на прикладі сільськогосподарських підприємств Чернігівської області.

У процесі написання статті було використано ряд методів: діалектичний; метод пізнання; системний підхід; фундаментальні положення економічної теорії; наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Крім зазначених, використано абстрактно-логічний метод, за допомогою якого теоретично узагальнено сутність основних понять, підходи до грошової оцінки земельних ресурсів, сформувано висновки тощо.

Результати досліджень

Історичні витоки наукових підходів до енергетичної оцінки родючості ґрунтів пов'язані з іменами українських вчених С. Подолинського та М. Руденка. Так С. Подолинський довів, що правильне використання земельних ресурсів є найкращим видом корисної праці, що поліпшує збереження сонячної енергії на землі [11].

Пізніше М. Руденко, який не був ознайомлений з творами С. Подолинського, обґрунтував і ввів у науковий обіг поняття енергії прогресу – як абсолютної додаткової вартості, джерелом якої є космічне випромінювання і поява якої можлива внаслідок використання фотосинтезу. М. Руденко зробив фундаментальний висновок, що енергія прогресу нарощується через прогресивне збільшення родючості ґрунтів [12].

За даними Інституту землеробства УААН, земля щорічно втрачає близько 600 млн т ґрунту, в тому числі 20 млн т найціннішого гумусу [8]. Агрохімічний стан ґрунтів постійно погіршується. Винос поживних речовин з ґрунту не компенсується внесенням відповідних доз органічних і мінеральних добрив. Урожайність сільськогосподарських культур більш ніж на 60 % формується за рахунок інтенсивної мобілізації запасів поживних речовин ґрунту, що веде до падіння його родючості. На нашу думку, така ситуація значною мірою викликана

відсутністю дієвого механізму з відшкодування витрат на відновлення земельних ресурсів.

Аналіз чинного законодавства України дозволяє зробити висновки щодо відсутності положень, які регламентують нарахування амортизації на земельні ресурси у сфері сільськогосподарського виробництва. На відміну від землі, всі ресурси (трудові, основні фонди), крім природних, мають джерела відтворення. Відтворення трудових ресурсів відбувається через фонд заробітної плати, соціального страхування; основних фондів – через амортизаційні відрахування. Земля в сільському господарстві – єдиний вид ресурсів, який не має таких фондів та відрахувань. Плата за землю надходить до бюджету держави й використовується на вирішення різних важливих проблем, які не стосуються відновлення землі, яка виступає основним засобом у сільському господарстві.

Амортизація на земельні ресурси не нараховується з декількох причин:

– не існує корисного строку використання (для земельних ресурсів він необмежений);

– неможливо визначити ліквідаційну вартість (земельні ділянки не підлягають ліквідації);

– неможливо визначити вартість, що амортизується (пов'язано з природною властивістю ґрунту, який у процесі обґрунтованої експлуатації не тільки не зношується, а навпаки, поліпшує свої властивості).

Проте земельні ділянки, як і будь-який інший об'єкт основних засобів, вимагають проведення робіт з їх поліпшення, тобто додаткових витрат, які мають входити до собівартості виготовленої продукції.

Визначення амортизаційних відрахувань земельних ресурсів повинно базуватися на відповідній методиці, при створенні якої в основу вартісної оцінки землі слід покласти затратний підхід. Це дає можливість забезпечити відтворення земельних ресурсів та перетворити їх на основний засіб виробництва.

Вихідною основою розрахунку вартісної оцінки землі є вартість її рекультивациі, що забезпечується визначенням вмісту та відтворенням гумусового шару ґрунту у вартісних одиницях. Витрати суспільної праці з рекультивациі земель слід прирівняти до відтворення земельних ресурсів через їх капіталізацію. Застосування даного методу дає співставлені результати оцінки землі як засобу виробництва й основного елемента авансованого капіталу. Він визначає оцінку авансованого капіталу в землю з метою оподаткування та регулювання землекористування, що базується на визначенні відтворення вартості об'єкта.

Аналізуючи праці вітчизняних вчених, приходимо до висновку, що підвищити вміст гумусу в ґрунті можна двома основними шляхами: щорічним внесенням гною і торфогноевих компостів, розширенням посівів люцерни й конюшини за рахунок скорочення площі кормових культур, що у великих кількостях мінералізують гумус [1]. При оцінюванні вартості земель варто використовувати саме перший варіант.

Для прикладу розрахуємо вартісну оцінку ріллі Чернігівської області через визначення вартості 1 т гумусу. При розрахунках використаємо коефіцієнт гуміфікації гною, який за дослідженнями для зони Полісся становить 0,042, Лісостепу – 0,054, Степу – 0,059 (з 1 т гною може утворитися 42, 54, 59 кг гумусу відповідно) [2], та вартість внесення гною на 1 га.

Відновити 1 т гумусу в умовах Полісся можливо за рахунок внесення близько 23,81 т гною (1 т / 0,042 = 23,81 т), Лісостепу – 18,52 (1 т / 0,054 = 18,52 т), Степу – 16,95 т (1 т / 0,059 = 16,95 т). Визначення вартості внесення гною на 1 га ріллі проводилося на основі технологічних карт 22 підприємств з різних районів Чернігівської області. Отриманий показник змінюється в аналізованих підприємствах від 54,60 до 72,41, а в середньому становить 68,02 грн за 1 т. Середній показник внесення гною в цілому по Україні розрахований як середнє арифметичне зважене. За вагу взято площу ріллі в розрізі основних природно-кліматичних зон України.

$$\frac{23,81 \text{ т/га} \times 4 \text{ млн га} + 18,52 \text{ т/га} \times 14 \text{ млн га} + 16,95 \text{ т/га} \times 15 \text{ млн га}}{33 \text{ млн га}} = 18,45 \text{ т/га.}$$

Таким чином, вартість відновлення 1 тони гумусу для підприємств становитиме: 18,45*68,02 = 1255 грн/га.

Розрахункову вартість землі за запропонованою нами методикою представимо такою формулою:

$$PBZ = \frac{Gz \times Cz \times Bd}{B}, \quad (1)$$

де PBZ – розрахункова вартість 1 га землі, грн; Gz – запаси гумусу на 1 га ріллі, т; Cz – вартість відновлення 1 т гумусу, грн; Bd – бал бонітету агропромислової групи ґрунтів; B – середньозважений бал бонітету ґрунтів України (41 бал). Запаси гумусу на 1 га ріллі визначаються за такою формулою:

$$Gz = \frac{3600 \times G\%}{100\%}, \quad (2)$$

де Gz – запаси гумусу на 1 га ріллі, т; 3600 – загальна вага ґрунту в шарі 0–30 см, т, $G\%$ – запас гумусу в ґрунті, %.

Розрахункову вартість 1 га ріллі в розрізі районів Чернігівської області представлено в таблиці 1.

Отже, запропонований нами метод розрахунку вартості землі базується на основі витрат з відтворення енергетичного ресурсу (гумусу). Таким чином, вартість 1 га землі враховує витрати, пов'язані з відтворенням гумусу, місцем розташування та якістю земель (бонітування ґрунтів). Даний метод не тільки не заперечує, але й передбачає застосування інших земельно-оцінних методів а саме: порівняльного, економічного, співвідношень, які можуть бути використані для обчислення значень коригуючих коефіцієнтів на місцезнаходження і функціональне використання земельних ділянок.

Таблиця 1. Розрахункова вартість ріллі в розрізі районів Чернігівської області

Район	Площа, га	Вміст гумусу, %	Запас гумусу в шарі 0–30 см, т/га	Вартість 1 тони гумусу, грн	Вартісна оцінка без врахування балу бонітету, тис. грн/га	Бал бонітету району	Вартість 1 га ріллі, тис. грн
Бахмацький	85,1	3,47	124,92	1255	156,77	56	214,13
Бобровицький	77,3	2,82	101,52	1255	127,41	58	180,24
Борзнянський	70,7	2,6	93,6	1255	117,47	46	131,79
Варвинський	37,5	3,09	111,24	1255	139,61	61	207,71
Городнянський	32,0	1,88	67,68	1255	84,94	38	78,72
Ічнянський	78,4	2,86	102,96	1255	129,21	56	176,49
Козелецький	42,2	1,68	60,48	1255	75,90	40	74,05
Коропський	34,3	1,98	71,28	1255	89,46	40	87,27
Корюківський	20,3	1,73	62,28	1255	78,16	37	70,54
Куликівський	29,3	1,75	63,0	1255	79,07	39	75,21
Менський	46,6	2,18	78,48	1255	98,49	45	108,10
Ніжинський	53,8	2,64	95,04	1255	119,28	49	142,55
Н.-Сіверський	22,7	1,81	65,16	1255	81,78	36	71,80
Носівський	58,5	2,81	101,16	1255	126,96	49	151,73
Прилуцький	100,6	2,91	104,76	1255	131,47	60	192,40
Ріпкинський	31,4	2,0	72,0	1255	90,36	39	85,95
Семенівський	27,1	1,67	60,12	1255	75,45	37	68,09
Сосницький	20,6	2,08	74,88	1255	93,97	41	93,97
Срібнянський	37,0	2,89	104,04	1255	130,57	62	197,45
Талагаївський	29,8	3,12	112,32	1255	140,96	59	202,85
Чернігівський	65,1	1,57	56,52	1255	70,93	39	67,47
Щорський	21,9	1,52	54,72	1255	68,67	35	58,62
Чернігівська область	1022,2	2,24	80,64	1255	101,20	47	116,01

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Чернігівській області.

За нашою методикою середня вартість 1 га ріллі Чернігівської області зростає у 12,5 рази і становить 116,01 тис. грн/га. Компенсація за втрачений гумус у грошовій формі і має складати розмір амортизаційних відрахувань. Такі розрахунки сприятимуть не лише раціональному використанню земельних ресурсів, але й освоєнню сільськогосподарськими підприємствами ресурсозберігаючих та альтернативних технологій вирощування сільськогосподарських культур.

Використовуючи методику розрахунку балансу гумусу, яка була розроблена в Національному аграрному університеті (О.Ф. Гнатенко, Л.Р. Петренко, С.В. Вітвіцький та ін., 1999 р. [3]) та наукову розробку В.О. Грекова, Л.В. Дацько [2], розраховуємо суму амортизаційних відрахувань, яка становить різницю між загальною мінералізацією гумусу за один виробничий цикл та його надходженням з поживно-кореновими рештками (табл. 2).

Таблиця 2. Розрахунок амортизації землі для підприємств Чернігівської області за 2009 р.

Район	Мінералізовано гумусу рослинами за один виробничий цикл, тис. тонн	Надійшло гумусу від гуміфікації поживно-коренових решток, тис. тонн	Надійшло гумусу від гуміфікації гною тис. тонн	Вартість 1 тони гумусу, грн	Баланс гумусу	Амортизаційні відрахування, млн грн
Бахмацький	87,27	68,48	3,75	1255	-15,044	23,58
Бобровицький	93,04	92,37	3,40	1255	2,728	0,85
Борзнянський	88,78	61,73	2,77	1255	-24,276	33,94
Варвинський	43,93	45,50	1,65	1255	3,228	-1,98
Городнянський	43,08	23,37	1,10	1255	-18,614	24,73
Ічнянський	82,50	59,83	3,45	1255	-19,226	28,46
Козелецький	55,08	31,05	1,65	1255	-22,381	30,16
Коропський	44,47	26,77	1,34	1255	-16,350	22,20
Корюківський	24,94	15,95	0,69	1255	-8,289	11,27
Куликівський	43,09	25,67	1,15	1255	-16,274	21,86
Менський	63,27	35,62	1,82	1255	-25,826	34,70
Ніжинський	63,63	38,95	2,10	1255	-22,571	30,97
Н.-Сіверський	33,31	19,15	0,78	1255	-13,380	17,77
Носівський	66,97	54,27	2,00	1255	-10,691	15,93
Прилуцький	120,08	118,06	4,43	1255	2,402	2,54
Ріпкинський	42,75	27,65	1,07	1255	-14,026	18,95
Семенівський	40,30	16,67	0,93	1255	-22,693	29,64
Сосницький	28,58	15,74	0,81	1255	-12,031	16,11
Срібнянський	40,32	35,96	1,63	1255	-2,735	5,48
Талалаївський	34,30	28,68	1,31	1255	-4,313	7,06
Чернігівський	81,11	53,20	2,26	1255	-25,658	35,03
Щорський	39,29	20,99	0,75	1255	-17,551	22,97
Чернігівська область	1260,08	915,66	40,84	1255	-303,580	432,25

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Чернігівській області.

Розрахунки засвідчили негативний баланс гумусу в сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області. Загальна втрата гумусу у 2009 р. становить 303,58 тис. т (у вартісному виразі 303,58 тис. т*1255 = 380,99 млн грн). Амортизаційні відрахування, які можуть бути віднесені підприємствами Чернігівської області до валових витрат, та спрямовані на відновлення родючості землі становлять 432,25 млн грн. Доцільність запропонованої нами методики обґрунтуємо можливими шляхи забезпечення бездефіцитного балансу гумусу в сільськогосподарському виробництві Чернігівської області. Для цього визначимо мінімальну норму органічних добрив на 1 га посівної площі, яка забезпечує бездефіцитний баланс гумусу, користуючись формулою [3]:

$$H_m = H_1 + \frac{B_z}{K_z}, \quad (3)$$

де H_m – мінімальна норма гною на 1 га посівної площі, що забезпечує бездефіцитний баланс гумусу, т/га; H_1 – норма гною, що використовується у сівозміні, т/га; B_z –

баланс гумусу у сівозміні, т/га; K_z – кількість гумусу, що утворюється з 1 т гною (в умовах Полісся – 0,042, Лісостепу – 0,054, Степу – 0,059 т/га).

Мінімальна норма гною на 1 га посівної площі в умовах підприємств Чернігівської області становитиме: для Полісся – $1,1 \text{ т/га} + 0,285/0,042 = 7,9 \text{ т/га}$, Лісостепу – $1,1 \text{ т/га} + 0,285/0,054 = 6,38 \text{ т/га}$. Тобто при такому низькому рівню внесення мінеральних і органічних добрив для бездефіцитного балансу гумусу в зоні Полісся необхідно вносити 7,9 т гною на 1 га, в зоні Лісостепу – 6,38 т/га. Середні норми виходу свіжого гною за рік від однієї голови великої рогатої худоби становлять у середньому 8 т, коней – 6, овець – 0,8, свиней – 1,2 т. Для забезпечення бездефіцитного балансу гумусу підприємствам області необхідно вносити $576,5 \text{ тис. га} * 7,9 \text{ т.} + 445,7 \text{ тис. га} * 6,38 \text{ т/га} = 7397,9 \text{ тис. т гною}$. Потенційний вихід гною у тваринництві Чернігівської області розрахований у таблиці 3.

Таблиця 3. Розрахунковий вихід гною від тваринництва в господарствах Чернігівської області

Вид худоби	Поголів'я худоби, тис. гол.		Середні норми виходу свіжого гною за рік від однієї голови, т	Розрахунковий вихід гною, тис. т	
	1990 р.	2009 р.		1990 р.	2009 р.
Велика рогата худоба	1434,2	257,5	8	11473,6	2060
Свині	760,8	245,4	1,2	912,96	294,48
Вівці та кози	199	33,7	0,8	159,2	26,96
Всього				12545,76	2381,44

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Чернігівській області.

Основними джерелами наповнення ґрунту органічною речовиною в умовах підприємств Чернігівської області є внесення гною, використання соломи, вирощування сидератів. Наявне поголів'я тваринництва підприємств Чернігівської області здатне забезпечити лише 32,2 % потреби для досягнення бездефіцитного балансу гумусу.

Отже, важливим резервом наповнення органікою земельних ресурсів на сьогодні є використання соломи як органічного добрива, що підтверджується збільшенням питомої ваги зернових культур у структурі посівних площ. Перехід до технологій інтенсивної відгодівлі в тваринництві, в раціонах якої соломи немає або вона становить незначний відсоток, дає можливість широко використовувати її для інших цілей, зокрема одним з важливих шляхів є повернення органіки в ґрунт. Однак частина сільськогосподарських підприємств Чернігівщини солону безвідповідально спалює, не усвідомлюючи, що її внесення збільшує вміст гумусу, поліпшує структуру ґрунту, знижує схильність до ерозії, стимулює процес азотфіксації.

Таблиця 4. Вихід гумусу від використання соломи як органічного добрива

Район	Площа зернових культур, тис. га	Урожайність, ц/га	Загальний вихід соломи, тис. т	Солома, яка йде на потреби тваринництва, тис. т	Коефіцієнт гуміфікації соломи	Вихід гумусу із соломи, тис. т
Бахмацький	47,6	33,8	201,11	80,444	0,22	26,55
Бобровицький	60,6	43,7	331,03	132,411	0,22	43,70
Борзнянський	47,7	32,7	194,97	77,9895	0,21	24,57
Варвинський	28,1	45	158,06	63,225	0,22	20,86
Городнянський	17,7	17,6	38,94	15,576	0,2	4,67
Ічнянський	48	30,4	182,40	72,96	0,22	24,08
Козелецький	25,9	22	71,23	28,49	0,21	8,97
Коропський	20,6	23,4	60,26	24,102	0,21	7,59
Корюківський	8,9	18,2	20,25	8,099	0,2	2,43
Куликівський	18,4	27,6	63,48	25,392	0,21	8,00
Менський	29	22,8	82,65	33,06	0,21	10,41
Нжинський	29,7	30,4	112,86	45,144	0,21	14,22
Н.-Сіверський	11,7	19,4	28,37	11,349	0,2	3,40
Носівський	41,9	37,2	194,84	77,934	0,2	23,38
Прилуцький	74,3	43,5	404,01	161,6025	0,22	53,33
Ріпкинський	18,1	23,8	53,85	21,539	0,2	6,46
Семенівський	17,5	13,6	29,75	11,9	0,2	3,57
Сосницький	10,5	20,1	26,38	10,5525	0,21	3,32
Срібнянський	24,4	36,8	112,24	44,896	0,22	14,82
Талалаївський	19,9	34	84,58	33,83	0,22	11,16
Чернігівський	38,5	24,8	119,35	47,74	0,2	14,32
Щорський	11,4	17,5	24,94	9,975	0,2	2,99
Чернігівська область	650,4		2595,53	1038,21		332,82

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Чернігівській області.

Співвідношення зерна до соломи залежно від особливостей сорту й технології вирощування у зернових культур може становити 1:1,0–1,5. За врожайності 40 ц/га зерна на 1 га залишається 40–60 ц соломи. Розрахуємо можливі резерви наповнення органічною речовиною ґрунтів Чернігівської області при використанні соломи як органічного добрива (табл. 4).

При розрахунку приймалися такі умови: коефіцієнт співвідношення зерна до соломи для всіх культур становив 1,25; 40 % від загального виходу соломи зернових йде на потреби тваринництва.

Таким чином, згідно з проведеними розрахунками, завдяки використанню гною та соломи як органічного добрива підприємства області можуть отримати близько 100,02 та 332,82 тис. т гумусу відповідно, що в сумі становитиме 432,84 тис. т. В поєднанні з виходом гумусу від пожнивно-коренових решток загальне надходження органічної речовини в ґрунт становитиме $915,66 + 432,25 = 1347,91$ тис. т, на 7 % більше мінералізації гумусу – 1260,08 тис. т.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Запропонована методика розрахунку вартості ріллі побудована на витратах, необхідних для відновлення енергетичного ресурсу основної складової ґрунтів – гумусу. Вона передбачає щорічне оновлення інформаційної бази з відповідними розрахунками вартісної оцінки ріллі, які відображають реальні витрати на її відновлення в конкретний момент часу. Дана методика дає можливість більш об'єктивно визначити вартість ріллі, підвищити розмір орендної плати за землю та вдосконалити оподаткування земельних ділянок, економічне стимулювання раціонального використання й охорони земель.

Порядок розрахунку амортизаційних відрахувань дозволяє включати вартість основного ресурсу сільськогосподарського виробництва – землі – у собівартість продукції, з усіма можливими наслідками.

В цілому, запропонований концептуальний підхід визначення вартісної оцінки ріллі дозволить включити земельні ресурси в економічний оборот, створить економічні умови для стабільного розвитку сільського господарства.

Література

1. *Андрійчук В.Г.* Економіка аграрних підприємств: Підручник. — 2-ге вид., доп. і перероблене / *В.Г. Андрійчук*. — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.
2. *Греков В.О.* Розрахунок балансу гумусу / *В.О. Греков, Л.В. Дацько* // Посібник українського хлібороба. — К., 2008. — С. 202–203.
3. Ґрунтознавство з основами геології. Метод, вказівки до вивчення розділу "Балансові розрахунки в агроценозах" / *Ф. Гнатенко, Л.Р. Петренко, С.В. Вітвіцький та ін.* — К: Видавництво НАУ, 1999. — 72 с.
4. *Данкевич А.Є.* Орендні земельні відносини у сільському господарстві / *А.Є. Данкевич* // Економіка АПК. — 2006. — № 5. — С. 63–69.
5. *Збагерська Н.В.* Перспективи розвитку методологічних підходів до економічної оцінки земельних ресурсів / *Н.В. Збагерська* // Землевпорядний вісник. — 2001. — № 3. — С. 44–47.
6. *Корнеев А.* Рента как основа оценки стоимости земли / *А. Корнеев, А. Капитонов* // Международный сельскохозяйственный журнал. — 1996. — № 3. — С. 24–28.
7. *Маркс К.* Капитал. Т. 3. / *К. Маркс, Ф. Энгельс*. — Соч. 2-е изд. Т. 25.
8. Наукове забезпечення сталого розвитку сільського господарства. Лісостеп. Київ – 2004 р. 2 томи // Національний аграрний університет // old.nubip.edu.ua/book/Roz_4/Gl_4_6/Gl_4_6.html.
9. *Осипчук С.* Про охорону земель в Україні / *С. Осипчук* // Землевпорядний вісник. — 2006. — № 2. — С. 28–36.
10. *Панченко И.* Экономическая оценка территориальных ресурсов / *И. Панченко* // Экономика советской Украины. — 1991. — № 3. — С. 50–56.

11. *Подолінський С.А.* Вибрані твори / *С.А. Подолінський* // Упоряд.: Л.Я. Корнійчук. – К.: КНЕУ, 2000. – 328 с.
 12. *Руденко М.* Енергія прогресу. Нариси з фізичної економії. Видання друге, доповнене / *М. Руденко*. – Тернопіль: Джура, 2005. – 412 с.
-
-